

סימן יט

הגהות מהריק"ש - ערך לחם

(רובו נדפס בקובץ לזהר ח"א, ובא כאן בתוספת מרובה)

^{אוצר החכמה}

רבי יעקב קאשטרו, הנודע בקיצור 'מהריק"ש', תלמיד הרדב"ז, כתב הגהות על חיבורו הגדול של מרן רבי יוסף קארו זלה"ה ה'שלחן ערוך'. הגהות אלו נקראו בשם 'ערך לחם'.

והנה, בן נכדו בהקדמה לספר הנ"ל כתב בזה"ל: מר זקני הרב המחבר זלה"ה נתבקש בישיבה של מעלה שנת ויבא יעקב של"ם, ולכן תמצא בהרבה מקומות שכיונה דעתו ודעת מהר"ם איסרלן זלה"ה בהגהת מפה, שניהם בפרק אחד נתנבאו. ומ"מ משנה לא זזה ממקומה והנחנו הדברים כצורתן לכמה סיבות. הראשונה, כדי שיחשבו לשתי דעות. ועוד, כי אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד. ועוד, כי הספרדים אינם פוסקים כדברי מוהר"ם ז"ל במקום שחולק על מרן ב"י, אמנם כדברי מר זקני מוהריק"ש זלה"ה פוסקים בכל ארץ מצרים ובכל גלילותיה אף במקום שחולק על מרן הב"י, יען כי הוא מאריה דאתרא וכו'. עכ"ל. המתבאר מדבריו לכאורה, דמהריק"ש חי בזמן הרמ"א, וכתב הגהותיו בלי לראות את הגהות הרמ"א, ומן שמיא שכיונו שניהם לדבר אחד בהרבה מקומות, ועל כן יש להחשיבם כשתי דעות. ועוד שאע"פ שאין פוסקים כהרמ"א נגד מרן הב"י, אבל במצרים וגלילותיה פוסקים כמהריק"ש דלא כמרן הב"י, וא"כ נפק"מ לדעת שכ"כ מהריק"ש.

ואנכי הצעיר, בחסד השי"ת עלי, בעייני היטב בהגהות מהריק"ש במאות סימנים [ועזרני בזה אחי וראש הראב"ד נר"ו מח"ס שיחת חולין עמ"ס חולין] ראיתי שהתאמתם להגהות הרמ"א כה רבה, עד כדי שמפליא מאד ש'כיונה דעתו ודעת הרמ"א' וכן 'שניהם בפרק אחד נתנבאו' ו'אין שני נביאים בסגנון אחד' כלשון בן נכדו הנ"ל. דפעמים רבות הן כלשון הגהת הרמ"א ממש, ויכול לעבור סימן שלם או כמה סימנים שבדיוק מגיה רק במקומות שהגיה הרמ"א, ובדיוק אותן הגהות ועתים באותו לשון ממש. ואמנם נודע דבמקומות רבים הגיה הרמ"א על דברי מרן השו"ע ע"פ ראשונים שהביא מרן בעצמו בספרו בית יוסף על הטור, וא"כ י"ל דכן גם הגיה מהריק"ש ע"פ דברי הב"י בלי לראות דברי הרמ"א [ודומה לזה ראיתי בשו"ת גנת ורדים (יו"ד כלל א סי' ג [באמצע התשובה]) דכתב על מהריק"ש: רוב הגהותיו לקוחים מספר בית יוסף. עכ"ל. והובא ביד מלאכי (כללי שאר המחברים, סי' לח), - אך מה נעשה שראינו בעשרות מקומות שהמהריק"ש העיר הערות שלא הובאו ביתה יוסף, ולעתים הם ממש ייחודיים לרמ"א, והובאו בפשיטות בערך לחם.

ואציין כמה דוגמאות מפליאות, ודוק בהם היטב.

א. הרמ"א בדרכי משה (סי' כד ס"ק א) כתב: **וראיתי** נוהגים לנשק הציצית וכו'. עכ"ל. וכ"כ בהגהה (שם סעי' ד): גם נוהגים קצת לנשק הציצית וכו'. עכ"ל. ומהריק"ש בערך לחם (שם) כתב: וגם נוהגים לנשקם. עכ"ל. ודו"ק.

ב. הרמ"א בדרכי משה (סי' כה ס"ק ז) כתב: ואם יש לברך ברכה אחת או שתיים אם מחזיר תפילה אחת למקומה, **נראה לי** דדינו כמי שאין לו רק תפילה אחת שיתבאר דינו בסימן שאחר זה. עכ"ל. וכ"כ בהגהה (שם סעי' יב): ואם מחזיר אחת מהן מברך כמי שמניח תפילה אחת, כדלקמן סי' כו. עכ"ל. ומהריק"ש בערך לחם (שם) כתב: ואם החזיר אחת מהן, מברך על של יד "להניח" ועל של ראש "על מצות תפילין", ועי' סי' כו. עכ"ל. ודו"ק.

ג. הרמ"א בדרכי משה (סי' לב ס"ק יז) כתב: **ומצאתי כתוב** דאם השחיר נכרי עור הבתים כשר. עכ"ל. וכ"כ בהגהה (סי' לג סעי' ד): ומיהו בדיעבד כשר אם השחיר עור הבתים, אבל הרצועות אפילו בדיעבד פסול. עכ"ל. ומהריק"ש בערך לחם (שם) כתב: השחירן גוי יש להקל בדיעבד, אבל השחיר הרצועות פסולות. עכ"ל. ודו"ק.

ד. הרמ"א בדרכי משה (סי' מב ס"ק ב) כתב: כתב וכו' דקלף ועור המעובד לשם תפילין וכו' אסור להשתמש בו בדברי חול, דהזמנה לגוף הקדושה מילתא היא וכו'. עכ"ל. וכ"כ בהגהה (שם סעי' ג): וקלף המעובד לשם תפילין אסור לכתוב עליו דברי חול **דהזמנה כי האי גונא לגוף הקדושה מילתא היא**. עכ"ל. ומהריק"ש בערך לחם (שם) כתב: **ויש מי שאומר** שאסור לכתוב דברים של חול בקלף המעובד לשם תפילין **דהזמנה כי האי גונא לגוף הקדושה מילתא היא**. ולא נהגו כן וכו'. עכ"ל. ודו"ק.

ה. הרמ"א בדרכי משה (סי' מח ס"ק א) הביא ענין הנענוע בתפילה (שלא הוזכר כלל בב"י) ע"פ האבודרהם, ריקנטי וזוה"ק. וכן בהגהה (שם סוסע"י א). וגם מהריק"ש (שם) הביא הענין בדיוק. ודו"ק.

ו. הרמ"א בדרכי משה (סי' נג ס"ק א) יישב תמיהת הב"י (שם) על הכל בו (סי' ה) ומסקנתו שהש"ץ שהביאו לו טלית יברך לפני "ישתבח", ע"ש. וכ"כ בהגהה (שם סעי' ג): מיהו הש"ץ אם לא היה לו טלית תחילה, יתעטף בציצית קודם שיתחיל "ישתבח" וכו'. עכ"ל. ומהריק"ש בערך לחם (שם) כתב: **יש מי שכתב** שאם הש"ץ לא היה טליתו אצלו קודם "ברוך שאמר" והביאוהו לו קודם "ישתבח" מתעטף בו וכו', ואין נראה כן וכו'. עכ"ל. ודו"ק. [ועי' היטב בשו"ת גנת ורדים (או"ח כלל א סי' נ)].

ז. הרמ"א בדרכי משה (סי' נה ס"ק ג) כתב: אבל מהרי"ק (שורש מט) כתב בשם ספר המחכים וכו', וכן המנהג וכו'. עכ"ל. וכ"פ בהגהה (שם סעי' ה). וגם מהריק"ש (שם) כ"כ. ודו"ק.

ח. הרמ"א בדרכי משה (סי' קיג ס"ק ב) כתב: וכו' כדי שיהא נראה כשחוזר ושוחה דמשום החיוב הוא שוחה וכו' **כן נראה לי**. עכ"ל. וכ"כ בהגהה (שם סעי' ב): וכו' כדי שיהא נראה שחוזר וכורע משום חיוב. עכ"ל. ומהריק"ש בערך לחם (שם) כתב: כדי להודיע שעד עכשו כורע משום דרחמי נינהו ולא בחיוב, וחוזר וכורע בסוף אבות בחיוב. עכ"ל. והיינו כסברת הרמ"א ידידה, ולא כהאגודה (פ"ק דברכות סעי' כט) המובא במג"א (שם ס"ק ב) [ועי' בספרנו כרע רבץ (עמ' קצב)].

ט. מרן הב"י (סי' קמא) הביא דברי מהר"י אבובב בשם הזוה"ק (ויקהל רו ע"א) דהעולה לתורה לא יקרא בפיו עם הש"ץ, והב"י הכריע דיקרא מבלי להשמיע לאזניו, ושכן ראוי לעשות. ע"כ. וכ"פ בשו"ע (שם סעי' ב). והרמ"א בדרכי משה (שם ס"ק ב) פליג עליה, וכתב דאף לדעת הזוה"ק מותר להשמיע לאזניו, וכ"פ בהגהה (שם) בזה"ל: ואפי' משמיעו לאזניו ליכא למיחש, דלא עדיף מתפילה כדלעיל סי' קא. עכ"ל. ומהריק"ש (שם) כתב כמעט באותו לשון: ואם השמיע לאזניו בלחש אין לחוש כל כך, דלא עדיף מתפילה בסי' קא. עכ"ל. ודו"ק.

י. מרן השו"ע (סי' קסח סוסע"י י) כתב: מברך עליו המוציא וברכת המזון. עכ"ל. והרמ"א בהגהה הוסיף: ועי' לקמן סי' קפד, כמה שיעור אכילה לברך עליו ברכת המזון. עכ"ל. ומהריק"ש בערך לחם (שם) באותו לשון: ועי' סוף סי' קפד, כמה שיעור אכילה לברך עליה ברכת המזון. עכ"ל. ודו"ק.

יא. הרמ"א בהגה (סי' קע סעי' ט) כתב: ולא יאכל דרך רעבתנות, ולא יאחוז המאכל בידו אחת ויתלוש ממנו בידו השניה. עכ"ל. ומהריק"ש בערך לחם (שם) כתב: ולא יאכל דרך רעבתנות, ולא יאחוז המאכל בשתי ידיו. עכ"ל. והנה, הא ד'לא יאכל דרך רעבתנות' לא הובא בבית יוסף וגם לא בדרכי משה, אלא הוא הוספת הרמ"א כאן רק בהגה¹, וכתב הגר"א (בבהגר"א ס"ק ט, ע"ש) דהוא ע"פ הגמרות בכמה מקומות 'מיחזי כרעבתנותא', משמע שאין להתנהג כן, וכן בדרך ארץ זוטא (פ"ו) 'לא יהא אדם לא נוקדן ולא עומקן ולא גרגרן'. ע"ש. ובכ"ז העתיקו מהריק"ש בפשיטות. גם דין שני הנ"ל שכתב הרמ"א לקוח מדברי הטור (שם), ע"ש היטב, והוא ע"פ מס' דרך ארץ רבה (פ"ז), אך שם הגירסא שונה, וכתב הגר"א (בבהגר"א ס"ק י) דאפשר לפרש כגירסא שלנו שם [ונלע"ד כונתו דגם בטור עצמו אפשר לפרש כמו שלפנינו בדרך ארץ רבה], ודלא כפי' הרמ"א, ולפ"ז שרי לתפוס המאכל בשתי ידיו - זו לאחיזה וזו למשיכה ממנו. וכן העיר המשנ"ב (שם ס"ק כה). וגם בזה העתיק מהריק"ש בפשיטות דאסור לאחוז המאכל בשתי ידיו.²

¹ ועי' בהגהות והערות על שו"ע החדש מכון י-ם (אות יא) דבדפוסים קדומים (עד שצ"ב) ציינו במ"מ: 'בי"י, אך משנת שצ"ב ואילך הושמט, וכן אמת דאינו מופיע בב"י לפנינו.

² ומידי איירינן בסי' קע, צ"ע הגהת מהריק"ש (שם סעי' טו) 'ולא ישוך פרוסה ויתננה על גבי השלחן', שזהו בדיוק לשון השו"ע לעיל שם (סעי' י), ומה חידש מהריק"ש? ואמנם בגוף דברי

יב. הרמ"א בהגהה (סי' רמ סעי' יא) כתב: אבל אם עושה מחיצה גבוה עשרה וכו' שרי, **כן נראה לי** מדברי רש"י פ"ב דביצה. עכ"ל [וע"ש בט"ז (ס"ק ב) ובש"ך (ס"ק כד) ובנו"כ]. ומהריק"ש בערך לחם שם מביא בדיוק את הרש"י הנ"ל ומדייק ממנו כנ"ל, ע"ש.

יג. עע"ש בערך לחם (סי' רמ סעי' יב) שכתב מהריק"ש: ויש אומרים שה"ה לשאר צרות כרעבון, ולא נהגו כן. עכ"ל. ובאמת הרמ"א (שם) כתב בפשיטות דה"ה בשאר צרות שהם כרעבון. וציינו במ"מ לירושלמי (תענית פ"א ה"ו), וכן ציין הגר"א (בבהגר"א שם ס"ק לה), ובירושלמי שם איתא: אמר רב אבון, כתיב (איוב ל, ג) "בחסר ובכפן גלמוד", בשעה שאתה רואה חסרון בא לעולם עשה אשתך גלמודה. ע"כ. ואיך יכתוב מהריק"ש בסתם 'יש אומרים' על הירושלמי, ו'לא נהגו כן'. אלא ע"כ כיון דאינו מפורש בירושלמי, דאפשר לפרש בירושלמי דחסרון הוא דוקא חסרון אוכל, דהוא רעב, והיינו דנסמכו בפסוק "בחסר ובכפן". וכן פי' שכנה"ג (שם) ידיה ושכן פי' מהר"ש יפה, וע"ש באריכות, וא"כ הרמ"א הוא שהבין דשני דינים שנו כאן, ולכן כתב מהריק"ש ד'יש אומרים' אמנם 'לא נהגו כן'. ודו"ק. [ועי' שו"ת ציץ אליעזר (חי"ג סי' כא), ולא זכר ש"ד דברי מהריק"ש הנ"ל, ואם היה יודעם היה ש"ש לקראתם].

יד. הרמ"א בהגהה (או"ח סי' תרצה סעי' ד) כתב לגבי משלוח מנות: ואשה תשלח לאשה ואיש לאיש אבל לא בהיפך. עכ"ל. ובערך לחם שם כתב מהריק"ש: יש מי שכתב דאשה צריכה לשלוח מנות לאשה שכמותה, ואין נראה לי כן מדברי התלמוד וכל הפוסקים המפורסמים, גם לא נהגו כן. עכ"ל. ונראה שמש"כ מהריק"ש 'יש מי שכתב' כוונתו על דברי הרמ"א, הרי שראם³.

טו. הרמ"א בדרכי משה (יו"ד סי' כח ס"ק יא) כתב: **מצאתי כתוב** במנהגים ישנים, מי שלא שחט חיה ועוף מעולם, ושחט אותו, מברך "שהחינו" על הכיסוי ולא על השחיטה וכו', והטעם שמברכין על הכיסוי ולא על השחיטה משום דבשעת השחיטה מקלקל בריה אחת, אבל בכיסוי הוי מתקן. ע"כ מצאתי. עכ"ל הרמ"א. ובהגהה (שם סעי' ב) כתב: מי ששחט פעם הראשון, מברך "שהחינו" על הכיסוי אבל לא על השחיטה, דמזיק

השו"ע (סעי' י) הנ"ל, עיי' בביאור הגר"א (שם ס"ק יא) שציין: שם [דרך ארץ רבה] פרק ט, וגירסא לתוך הקערה. עכ"ל. ולפי"ז היינו מש"כ השו"ע להלן (סעי' טו), ע"ש. אך צ"ע למה לא ציין הגר"א לדרך ארץ זוטא (פרק ו) שם איתא: לא יטול את הככר ויתלוש ויחזרנו על השלחן. ע"כ. והגר"א ידידה הגיה שם (ס"ק נ) 'בשיניו'. וצ"ב.

³ אף שיד הדוחה יכולה לומר שכוונת מהריק"ש למהר"י ברונא שהם מקור דברי הרמ"א, וכמש"כ בדרכי משה (שם ס"ק ז), אך בלא"ה לא מצאנו פוסק אחר מהתקופה ההיא שיביא את דברי מהר"י ברונא האלו, וגם בשו"ת מהר"י ברונא שלפנינו אינו נמצא. ודו"ק. ובשדי חמד (כללים מע' הדל"ת סי' לז) כתב: ולפי שאני מסופק אם הרב מוהריק"ש ראה הגהות הרמ"א וכו' שו"ר דבסי' תרצ"ה ס"ד מביא דברי הרמ"א ע"ש. עכ"ל. הרי דבתחילה נסתפק אם ראה מהריק"ש דברי הרמ"א, ושוב פשט זאת מסי' תרצה הנ"ל.

לבריה. עכ"ל. ומהריק"ש (שם סעי' א) כתב: י"א שהשוחט פעם ראשונה מברך "שהחינו" על הכיסוי אבל לא על השחיטה, מפני שהוא מזיק לבריה. ע"כ. ולא נהגו כן ולא הוזכר בתלמוד. עכ"ל מהריק"ש. וברורה כוונתו בהעתיקו י"א' להרמ"א, דהא ב'מצאתי כתוב' הלשון הוא 'מקלקל בריה אחת' ומהריק"ש העתיק בדיוק את לשון הרמ"א בהגהה ולשונו 'מזיק לבריה'. ודו"ק. ועי' היטב בכה"ח (יו"ד סי' כח ס"ק טו) שכתב בשם זבח תודה [למהרי"ץ, שם ס"ק ז] בזה"ל: גם הריק"ש כתב **על דברי רמ"א הנז'** דלא נהגו כן ולא הוזכר בתלמוד. עכ"ל. ודו"ק [הערת אחי ורא"ש הראב"ד נר"ו].

טז. הרמ"א בדרכי משה (יו"ד סי' רמ ס"ק ב) כתב: **ונראה לי** וכו' רק בצינעא אבל בפרהסיא וכו', **ונראה לי** דמ"מ אם דש בעירו וניכר לכל שהוא אביו - שרי. עכ"ל. וכ"כ בהגהה (שם סעי' ז): ואם הבן רוצה למחול על כבודו לשמש אביו, הרשות בידו, דהא הרב שמחל על כבודו מחול. ודוקא בצינעא או אפי' בפרהסיא ודש בעירו שהכל יודעים שהוא אביו וכו'. עכ"ל. ומהריק"ש בערך לחם (שם) כתב כמעט תיבה בתיבה: ואם רצה הבן למחול, הרב שמחל כבודו מחול, ודוקא בצינעא או בפרהסיא ודש בעירו שיודעים שהוא אביו וכו'. עכ"ל [וע"ש בנדפס בהמשך דמוכח שיש חסרון תיבות].

יז. הרמ"א בדרכי משה (יו"ד סי' רמב ס"ק א) כתב: **ויש ללמוד מזה** דמי שאביו הוא רבו קורא אותו 'רבי' ולא 'אבא מורי', וכו' **ונראה לי** דהיינו דוקא אם הוא רבו מובהק אבל ברבו שאינו מובהק אז כיבוד אב קודם לכל דבר וכו'. עכ"ל. וכ"כ בהגהה (שם סעי' א): אביו שהוא רבו מובהק קורא אותו 'רבו', אבל ברבו שאין מובהק קורא אותו 'אבא'. עכ"ל. ומהריק"ש בערך לחם (שם) כתב: **י"א** דאביו שהוא רבו מובהק קורא אותו 'רב', ושאינו רבו מובהק קורא אותו 'אבא'. ולדידן אין הפרש, לפי שרגילין לקרות לכל אחד מהם 'אדון'. עכ"ל.

יח. עי' היטב ברמ"א (יו"ד סי' שמה סעי' ה) שפסק כהנמוק"י דאין מבטלין ממלאכה להלוית הפורש מן הציבור בתשלומי המס, אע"פ שהב"י (בבדק הבית שם) כתב דהרשב"א פליג על הנמוק"י, וכ"כ הרמ"א בדרכי משה (שם ס"ק א), אבל בדרכי משה (שם ס"ק ה) כתב דאפשר דלענין להתבטל ממלאכה הרשב"א מודה, ולכן פסק בהגהה כדעת הנמוק"י, ע"ש בענין. ומהריק"ש כתב בדיוק כהרמ"א את דברי הנמוק"י. ומהר"א בן שמעון בספרו נהר מצרים (הל' אבלות סעי' מט) כתב: הפורש מן הציבור וכו', מהריק"ש, **והן דברי הרמ"א** וכו' מדברי הרב הנמוק"י. מה שהוסיף **הרמ"א** וכו' הם ע"פ מש"כ הרמ"א בספרו דרכי משה, כי הנה מרן בבדק הבית וכו' האמנם הרב דרכי משה כתב וכו' וע"פ דבריו בדרכי משה נכתבה גם ההגה הזאת דרמ"א ז"ל וכו'. עכ"ל. ועי' למהר"י מולכו בשלחן גבוה (שם ס"ק י, יג) דפליג על הרמ"א. ודו"ק היטב, ועי' להלן בנוגע ליחס הנהר מצרים.

עוד ראה הרבה פעמים בהגהות ערך לחם שכותב 'נראה לי' וכדומה, וכפי הנראה הוא כשרוצה להדגיש שמוסיף מדידה על הגהות הרמ"א [אמנם מענין קצת בערך לחם (סי' קצט

סעי' י) דהרמ"א הביא בדרכי משה דברי מהרי"ל דחרש מצטרף לזימון אם מבין ומכוין לזה, אע"פ שאינו שומע הברכה. ע"כ. וכ"פ בהגהה (שם). ומהריק"ש (שם) כתב כמו כן, אך כתב 'כן נראה לי'. וצ"ב. שו"ר דומה לזה בערך לחם (סי' רטו סעי' ב) דכתב כהגהת הרמ"א וכתב לפנ"כ 'ונראה לי'. אלא דשם בלא"ה צ"ע שם, דהוא דין מפורש בירושלמי ותוספתא וראשונים והעתיקים הטוב"י, ועי' בכל הנו"כ שם ואכמ"ל. ואולי בגלל הוספתו 'אע"פ שאומרה בלשון ערבי'. ודו"ק.

וע"פ כל הנ"ל נראה לענ"ד הזעירה, דצ"ע אם חובה לומר דמהריק"ש לא ראה דברי הרמ"א, דאולי י"ל דראם בתור קונטרסין וכדו', ושיבצם בתוך הגהותיו, כמו שמצינו רבות בדברי חכמי ישראל (כגון הר"ן והרע"ב ועוד ששיבצו לשונות רש"י בסתם בתוך ספריהם [ובספר חסידים מעתיק בכמה מקומות באריכות את לשון הרמב"ם תיבה בתיבה ולא מציין כלל שלקח זאת ממאן דהו, ע"ש סי' יב וסי' יח-כ, ושם סי' מב העתיק מספר אמונות ודעות, ועי' הגהות מקור חסד במקומות הנ"ל ובספרו 'שם עולם', וע"כ שהיה נהוג כן]).

והנה בן נכד מהריק"ש ידידיה מעיד דזקנו מהריק"ש נפטר בשנת "ויבא יעקב של"ם", וכנראה כונתו לשנת 'שלם' (ו'יעקב' הוא רמז לשמו של מהריק"ש), דהיינו שנת ש"ע [וכ"כ בשמו החיד"א בשם הגדולים (מע"ג מע' י סי' רנט)]. והרי הרמ"א נפטר (לרוב הדעות) בשנת של"ב-של"ג [עי' בט"ז (או"ח סי' תכ ס"ק א) ובשם הגדולים (מע"ג מע' מ סי' צח, והג"ה מנחם ציון ושארית ציון שם) כל הענין], שלושים ושבע שנים קודם פטירת מהריק"ש, ואת הגהות ה'מפה' על השו"ע (או"ח) כבר הביא לדפוס בחייו בשנת ש"ל בקראקא, ארבעים שנה קודם פטירת מהריק"ש. וא"כ לא נתנבאו בפרק אחד כלל. ודו"ק היטב.

ובאמת חכמינו ז"ל למדונו (סנהדרין פט ע"א) שאין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד, ורק בלשון מושאל כותבים הפוסקים לפעמים 'שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד', אבל הקבלה כה מותאמת כמו שמצינו לאורך כל הגהות ערך לחם, היא צ"ב לכאורה. ויעבו'ר נא אדוני' לפני עבד'ו על כמה סימנים בהגהות מהריק"ש, ואתה תחזה. ואכמ"ל. ואמנם מעניין למה לא הזכיר כלל את הרמ"א, ודו"ק, ועי' בהג"ה מנחם ציון על שם הגדולים (מע"ס מע' ע סי' צו ס"ק נז) שהביא בשם ספר המעלות לשלמה [לרבי שלמה חזן (מע' מ מע"ג סי' כו), ועי' להלן] שכתב דכשהביא ב'ערך לחם' דבר בשם הג"ה שו"ע, - כוונתו על מרן ב"י בספר בדק הבית, ולא על הרמ"א, ע"ש. עכ"ל [כרגע לא מצאתי כן בהגהותיו, אך ראיתי שמזכיר כמה פעמים את ספר 'בדק הבית' להדיא, עי' למשל או"ח קלה א, קמד ד, קעח ג, ויר"ד קכד ז, קעג ז, שמ יד (וצוינו חלקם ב'המעלות לשלמה' ידידיה שם)]. ואולי ספר המפה לרמ"א הגיע למהריק"ש בעלום שם, או שלא הכירו, ולכן לא הזכירו. ובאמת צ"ב למה העדיף מהריק"ש את רוב פסקי הרמ"א על דעת מרן השו"ע [ובמקום אחד (סי' רלב סעי' א) מצאתי שכשכתב כדברי הרמ"א,

כתב על דברי השו"ע: אין מנהג הספרדים כן, אלא וכו'. עכ"ל, ודו"ק], גם צ"ע שלא מצאתי דיון בזה בפוסקים שיעירו על ההקבלה בין הגהות מהריק"ש להגהות הרמ"א, רק כותבים בדרך כלל: 'וכ"כ הרמ"א וכ"כ מהריק"ש'.

ומצאתי בס"ד בשו"ת משפטים ישרים [לרבי רפאל בירדוגו, תקפ"ב] (ח"א סי' שפח) שכתב: ובמ"א ראיתי כתוב להכריח הפי' בדברי מור"ם בהלוואות האב, ממה שלא הביא ראיה מדבריו מהריק"ש לחזק דבריו, אלא ודאי אין דעת מור"ם כמהריק"ש. ושגגה גלויה יצאה מתחת הקולמוס בס' הדורות, כי מור"ם ומהריק"ש בדור אחד היו, ומעולם לא ראה מהריק"ש ז"ל דברי מור"ם, כנז' בהקדמת נכדו של מהריק"ש, ורוב דברי מהריק"ש כתובים בהג"ה, ואילו ראה ההג"ה לא היה מטריח עצמו, ומהריק"ש ראה למרן ז"ל כנז' עי"ש וגם הלשון מוכח וכו'. עכ"ל. וצ"ע ויישוב, לאור כל מה שהבאנו לעיל ועוד עשרות דוגמאות כאלה. ועי' למשפטים ישרים ידיה (שם סי' תיד) שכתב: והנה כתב מור"ם וכו', ומהריק"ש ז"ל גם כן הביאו וכו'. עכ"ל. ודו"ק.

גם מהרר"א בן שמעון בספרו נהר מצרים (הל' שבת סעי' ח בשלולית הנהר) כתב: כבר כתבתי במקומות אחרים שמהריק"ש ז"ל רוב הגהותיו הם כדברי רמ"א ז"ל, ושני הנביאים מתנבאים בסגנון אחד וכו'. עכ"ל. ועע"ש לעיל מיניה (הל' נשיאות כפים סעי' ד) שכתב: ומהריק"ש פסק וכו' והם כדברי רמ"א בשם המרדכי. עכ"ל. ודוק היטב בלשונו (הל' שבת סעי' ז [אך אולי הוא העתקה שם ממנהגי מצרים הראשון, להרי"ט ישראל, ע"ש]): ודלא כסברת מהרי"ל שהביא רמ"א וכו' כי מהריק"ש בהגהותיו כתב עליה וכו' דחומרא יתירה היא וכו'. עכ"ל. ודו"ק. וע"ע שם (הל' אבלות סעי' מט), ודוק היטב בלשונו [והבאנוהו לעיל בראיותינו, ומשם באר'ה]. וע"ע היטב שם (סעי' קלג, ובשלולית הנהר).

והלום ראיתי בספרו 'טוב מצרים' [שמות רבני מצרים בכל הדורות, נדמ"ח תשנ"ו] (אות י ס"ק כד) שכתב: ולפי הנראה לעניות דעתי כי לא באו לידו של מהריק"ש הגהות רמ"א ולא ראה אותם. ובתשובתי להלכות שבת כתבתי נראה לי דהגהות רמ"א נעתקו אחרי פטירת רמ"א עכ"פ הגהות דחלק יורה דעה יש לי אותות ומופתים ברורים דהגהותיו נלקטו ונתחברו אחרי פטירתו מכתובת ידי קדשו אשר היו סביב הגליונות הטורים. ואכמ"ל. עכ"ל. והנה מלבד שמה שכתב דנלע"ד שלא באו לידו של מהריק"ש הגהות הרמ"א, הוא צע"ג לכאורה, הנה מש"כ שהגהות רמ"א נעתקו אחר פטירתו ועכ"פ חלק יורה דעה, - לפי מה שראיתי בכותבי העתים (עי' הקדמת המהדירים לשו"ע השלם מהד' מכון י-ם, ושם או"ח בעמ' 28,37 ויר"ד בעמ' 24 צילמו את שער הספרים משנת ש"ל, של"ח, ש"מ) הרמ"א הביא לדפוס את הגהותיו על או"ח עוד בימי חייו, בשנת ש"ל, כדלעיל, ואמנם את הגהותיו על

שאר חלקי השו"ע לא זכה לראות בחייו, ורק בשנים של"ח-ש"מ יצאו לאור בפיקוח תלמידו, - אך גם שנת ש"מ היא שלשים שנה לפני פטירת מהריק"ש, ואין שום ראיה דמהריק"ש לא ראם. ודו"ק. וה' יאיר עינינו.⁴

אחר כותבי כל הנ"ל, הפנוני למאמר הגר"י ניסים רחמים בספר 'רבי יוסף קארו' (הוצאת מוסד הר"ק) (עמ' עה-פח) שדן בנושא, והביא דברי מהר"ח פלאג' בספרו נשמת כל חי (ח"ב אהע"ז סי' ה, ד"ח ע"ד) שתמה על מהריק"ש למה הקשה על מרן השו"ע אותה קושיה

⁴ והנה, ראיתי למהר"א ישראל בספרו כסא אליהו (או"ח סי' קמא ס"ק ב) עמשי"כ הרמ"א שם דלא יעלו אב ובנו או אחיו אפי' זה לשביעי וזה למפטיר, כתב: בספר שו"ע מובא זה כאילו הוא מלשון השו"ע, ובספר מגיני ארץ דפוס אמשטרדם של פרופס כתוב בשני חצאי לבנה ואותיות קטנות כאילו הם דברי מור"ם [הרמ"א] ז"ל, וכן נראה, דאלו הם דברי מהרי"ל ז"ל, ומרן ז"ל אינו מביא לעולם דברי מהרי"ל, וכן נראה מש"כ מהריק"ש בזה דבר והפכו מדברי מהרי"ל. עכ"ל.

ויש להעיר כאן שתי הערות לפני שנבוא לענינו. א. צ"ע למה לא הוכיח בפשיטות מהא דהב"י לא מביא דין זה, רק הרמ"א בדרכי משה, ומנא דבשו"ע הוא מלשון ההגהה [וי"ל, ודו"ק]. ב. מש"כ דמרן הב"י אינו מביא לעולם דברי מהרי"ל, - אולי כוונתו לדרשות מהרי"ל (היינו ספר המנהגים של מהרי"ל), כי את תשובות מהרי"ל מזכיר מרן הב"י כמה פעמים [נראה למשל או"ח (סי' קנג, סוס"י שח [פעמיים], סי' תקנא) יו"ד (סי' קס) וחוו"מ (סי' פב) (ועוד מזכיר בעשרות מקומות 'תשובה אשכנזית' והם מתשובות מהרי"ל [כארבעים פעמים (ועי' בב"י סי' תקיא [אך לפעמים הם מתשובות אחרות, כגון מהר"ם מרוטנבורג (עי' או"ח סי' יג, לב, רמד, שפז, תקנז, וחוו"מ סי' עא, פז) ומהר"ם מינץ (עי' אהע"ז סי' קכט)), או שאומר 'מצאתי כתוב' והוא מתשובות מהרי"ל [עי' למשל או"ח (סי' קפח, שפב, תעג, תקסח) יו"ד (סי' עג) אהע"ז (סי' א) וחוו"מ (סי' עב, קכא)], וכן מזכיר את המהרי"ל [בשמו 'מהרי"י מולין', ועי' היטב שה"ג (מע"ג י, רלח)] עשרות פעמים כשהובא בספרים אחרים [כגון האגור (כחמישים פעמים), תרוה"ד (יו"ד סי' עב, אהע"ז סי' קמא), מהרי"ק (יו"ד סי' שלד) ומהרי"י וי"ל (או"ח סי' תקסח)]. וכ"כ החיד"א בשו"ת יוסף אומץ (סי' יד): ודרשות מהרי"ל ג"כ כמדומה לי שאינו מזכירם בבית יוסף, שלא הגיעו לידו. ואף תשובות מהרי"ל אינו מזכירם בקבע, וזמנין דקאמר 'תשובה אשכנזית', והיא תשובת מהרי"ל. עכ"ל. ואכמ"ל יותר.

ולענינו, יש להבין ראית הכסא אליהו מדברי מהריק"ש, דמהריק"ש בהגהות ערך לחם כתב על הסעי' הזה: וכשהאב עולה שביעי, כיון שמפסיק לקדיש - אין לחוש אם יעלה הבן מפטיר, כי הוא ענין אחר. וכן הדין באחים. וכן נהגו. עכ"ל. ונראה ראיית הכסא אליהו, דאם הגהת הרמ"א הנ"ל היא באמת לשון מרן השו"ע, למה האריך המהריק"ש בציור המקרה 'וכשהאב עולה שביעי', הו"ל רק לכתוב על השו"ע 'ונהגו להקל כיון שמפסיק לקדיש והוא ענין אחר' וכדומה, אלא ע"כ שאלו מדברי הרמ"א, ומהריק"ש לא ראם, לכן כתב המקרה והדין לשיטתו.

אמנם, נראה דאין מכאן ראיה שמהריק"ש לא ראה את דברי הרמ"א, אלא י"ל דמהריק"ש כתב הגהותיו על ספר השו"ע לבד, ללא הגהות הרמ"א שעוד לא התפשטו בעולם, ולכן כתב את המקרה והדין לשיטתו, ועכ"פ ראיית הכסא אליהו דאם היה לשון מרן השו"ע לא היה צריך מהריק"ש להאריך, וכנ"ל. [אמנם על עצם הראיה יש לפלפל עדיין, בהשוואה למקומות אחרים שמהריק"ש חולק על מרן השו"ע. ואכמ"ל].

שהרמ"א כבר הקשה שם. עכ"ד. ומשמע דס"ל דמהריק"ש ראה את הגהות הרמ"א. וכ"כ להדיא רבי שלמה חזן בספרו 'המעלות לשלמה' [שהוא מעין השלמה לספר שם הגדולים להחיד"א, נכתב כשבעים שנה אחר פטירת החיד"א] (מע' מ, דנ"ט ע"ב [מערכת גדולים, ערך [מהריק"ש]] וז"ל: שראיתי לכמה ת"ח ובפרטן וכו' שהיו חושבים שהגהות הריק"ש ז"ל מיוסדים גם על הגהות [רמ"א], והיו נדחקים הרבה בדברי הריק"ש כדי להבינם ולא יכולו, וזה העלם דבר שהריק"ש אע"ג דאפשר לומר שראה הגהות רמ"א, שהרי זמן רב היה מיום שנדפסו וכו', מ"מ הריק"ש ז"ל לא נטפל בדברי רמ"א כלל משני טעמים. חדא בשביל שגם הוא ז"ל היה עוסק בזה המלאכה, ובודאי הגמור כשבא לידו השו"ע עם הגהות הרמ"א כבר כתב הוא ז"ל רוב מש"כ בס' ערך לחם. ואם היה הריק"ש ז"ל רוצה להיטפל בדברי רמ"א ז"ל ולכתוב עליהם היה צריך למחוק הרבה מהגהותיו יען ששני הנביאים נתנבאו בסגנון אחד וכו', וטעם השני יען שרוב דברי הרמ"א הם לפי מנהג פולין ואשכנז, ואנן בני ספרד לא נהגינו כוותיה וכו'. כן נ"ל לומר טעם לדבר למה לא כתב הריק"ש על רמ"א כלום. וגם אפשר לומר בדוחק שאפילו שנדפס השו"ע עם הגהות הרמ"א מקמי דשכיב הריק"ש טובא, אפשר שלא הגיע לידו ולא ראהו. וזה דוחק גדול. עכ"ל המעלות לשלמה [וע"ש היטב בלשונו, ושציטט לשון בן-נכד מהריק"ש הנ"ל, ומשמע דעתו שגם הוא מודה לזה]. הרי קמן ברור שמהריק"ש ראה את הגהות הרמ"א, רק לא הזכירם מכמה טעמים, אבל לומר שלא ראה זהו דוחק גדול. אלא שהגר"י ניסים רחמים שם למרות כל הנ"ל שהביא, אזיל בתר איפכא, ופשיטא ליה דמהריק"ש לא ראה את הגהות הרמ"א, והוכחתו מהא דיש ראיות שלא הגיעו הגהות הרמ"א לארצות ספרד עד אחרי פטירת מהריק"ש ולא נזכרו בשום חיבור ספרדי עד שישישים שנה אחר פטירת הרמ"א. עכ"ד הגר"י ניסים רחמים, ע"ש [עוד ציין שם להגהות מהר"י צמח (שהתערבו בהם גם הגהות של עוד חכם בן זמנו) שהם שילוב הגהות מהריק"ש עם הקבלות לרמ"א כגון 'וכ"כ במפה' 'וכתוב במפה' 'מבואר במפה' וכדומה, אך לא נראה שיש מזה ראיה לאחד הצדדים, ודו"ק].

ואנכי איש צעיר לא זכיתי להבין איך דחה מסברא זו דברי האחרונים שהביא הוא ידידיה, דפשיטא להו שמהריק"ש ראה את הגהות הרמ"א. ועוד יותר אתמהה, איך לא עלתה בדעתו לבדוק מקומות שהרמ"א כתב בהגהותיו חידושים מעצמו, ולראות אם מופיעים בהגהות מהריק"ש, כמו שעשינו אנו בס"ד והראנו ברורות שמהריק"ש הביא לשונות וחידושים עצמיים של הרמ"א, ועל כרחך ראהו גם ראהו. ומה שהביא הגר"י ניסים רחמים שחכמי הספרדים לא ראו הגהות הרמ"א עד שישישים שנה אחר פטירתו, לענ"ד אינה ראיה כלל, דאין שום הוכחה שלא הגיעו למהריק"ש וראם לבדו, ולא טרח לפרסמם, ואף לא להזכירם בספרו, ורק העתיק מהם כמה הגהות שנראו לו. והבן היטב. והלום הראוני להגר"י רצאבי נר"ו בשלחן ערוך המקוצר, שכתב כמה פעמים בפשיטות שמהריק"ש ראה את הגהות הרמ"א (עי' למשל ח"ה תורה ומצוות סי' קסה סעי' ז ס"ק כב סוף עמ' קמג).

אמנם בכ"ז יתכן כמש"כ בן נכדו הנ"ל דעכ"פ פסקי מהריק"ש נתפשטו בקרב יהודי מצרים ואגפיה [וכ"כ להדיא בשו"ת גנת ורדים פעמים רבות (ראה למשל בחחו"מ כלל ג סי' כט [סוף השליש העליון], וריש סי' מט) ויד מלאכי (כללי שאר המחברים סי' מ), והחיד"א בשם הגדולים (מע"ג מע' י סוס"י רנט) ובשו"ת חיים שאל (ח"א סי' לח אות ו), וכ"כ בספרי מנהגי מצרים (כגון נהר מצרים ונוה שלום ועוד)]⁵, אע"פ שיתכן דפסקיו אלה הועתקו מהרמ"א. והבן. ובאמת יש לעבור עוד על כל הגהותיו ולראות אם הרבה ממנהגי צפון אפריקה שהם כהרמ"א, יצאו מהעתקתם בערך לחם ע"י מהריק"ש. ועוד חזון למועד בעזהש"ת.

מעניין לציין גם מש"כ החיד"א בספרו שם הגדולים (מע"ס מע' ע סי' צו): וכמדומה לי שראיתי באיזה מקום שמהריק"ש ז"ל חיבר חיבור באורך על ד' טורים, ומשם חפר אוכל וחיבר ספר ערך לחם, והוא על דרך מרן ומור"ם שחיברו באורך על הטור ואח"כ כתבו הדינים בקיצור. עכ"ל. ואנכי הקטן אכן ראיתי למהריק"ש בהגהות ערך לחם הנ"ל (סי' קט סעי' ג) שכתב: ועי' בארוך [וציין המהדיר דכונתו לבית יוסף ד"ה מצאתי], ובמה שכתבתי שם. עכ"ל. הרי שהיה לו גם פי' ארוך על הטור, כמש"כ החיד"א. [גם ראיתי למהריק"ש מכנה כמה פעמים לשו"ע בשם 'עמוד', כגון 'ראה בעמוד' או 'כמש"כ בעמוד', והטעם לפי שכתב הגהותיו על הגליון של השו"ע (כמו שמעיד מהרר"א בן שמעון בספר טוב מצרים, וכן יש תצלום בשו"ע החדש של מכוון י-ם)].

ולסיום אציין לעצמי כמה דברים מעניינים שראיתי בהגהותיו, וראיתי לנכון להעלותם על הכתב דכך דעתו, ואולי יעזור לקורא הנכבד לאיזה ענין:
א. שם (סי' מו סעי' ח) כתב: יש אומרים ש"ברוך המקדש שמו ברבים" היא ברכה גמורה וצריך להזכיר בה את השם. עכ"ל. ולא הביא חולק.

ב. שם (סי' מז ס"א) כתב: ברכת התורה, בגמ' אמרי' שהיא מהתורה. עכ"ל. ולא הביא חולק.
ג. שם (סי' קעד סעי' ה) כתב: ונמלך וכו', ומכאן למדתי לשליח ציבור שקרא בספר תורה עם העולה וכיוון לגמור בפסוק אחד ושתק ואח"כ אמרו לו שיקרא ויפסיק לפניו, שצריך העולה לחזור ולברך הוא או עולה אחר על מה שיקרא אחר שהפסיק שליח ציבור ושתק, דהוי נמלך. עכ"ל. והדבר קורה הרבה, וצ"ע בשאר פוסקים.

⁵ עיי' שו"ע (סי' קלד סעי' א) דכתב: והוא רחום אומרים אותו בקול רם, ואם לא אמרו מעומד עובר על התקנה ונקרא פורץ גדר. עכ"ל. והגיה הרמ"א: וכן נוהגין לאומרו מעומד, אבל אומרים אותו בלחש. עכ"ל. ומהריק"ש שם כתב על השו"ע: משמע דהא בלחש לא מיקרי פורץ גדר. וכן נהגו. עכ"ל. וכתב היפה ללב (שם ס"ק ב): א"כ כ"ה ג"כ מנהג הספרדים, לא רק מנהג האשכנזים כמש"כ שכנה"ג (הגהב"י אות א). עכ"ל.